

О. Жила,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ АРЕШТУ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Арешт майна є заходом забезпечення кримінального провадження, здійснення якого обмежує право особи на відчуження, розпорядження або користування певним майном. При цьому слід враховувати, що у ст. 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини зазначено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [1].

У зв'язку з цим законотворча та правозастосовна практика постійно стикається з питанням визначення розумного співвідношення між гарантованим правом власності та можливістю його обмеження задля досягнення суспільних інтересів щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Практика Європейського суду з прав людини з цього приводу виробила принципи законного обмеження права володіння чи користування майном, зокрема – має існувати розумна пропорційність між застосованими засобами та переслідуваною метою; будь-яке втручання у мирне володіння майном має супроводжуватися процесуальними гарантіями, які надають обґрунтовану можливість оскарження заходів, які становлять втручання у права [2].

У зв'язку з наведеним вище, дослідження положень кримінального про-

цесуального законодавства України та інших країн Європи щодо регламентації процесуальної форми накладення арешту на майно та її співвідношення із міжнародними стандартами застосування цього заходу процесуального примусу має наукову цінність та сприятиме вдосконаленню практики правозастосування.

Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу законодавчих положень щодо регламентації процесуального порядку накладення арешту на майно у кримінальному процесуальному законодавстві України та інших європейських країн (Італії, Франції, Естонії, Латвії, Молдови).

Виклад основного матеріалу. У Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України арешт майна відноситься до заходів забезпечення кримінального провадження та безпосередньо регламентується главою 17 КПК України (статті 170–175). Відповідно до ч. 2 ст. 170 КПК України арешт майна застосовується з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди [3].

Втім, аналіз кримінального процесуального законодавства інших європейських країн дозволяє ствер-

джувати, що для них не притаманно визначення такої мети арешту майна як збереження речових доказів. Зокрема, у ч. 2 ст. 203 КПК Молдови зазначено, що накладення арешту на майно застосовується з метою забезпечення відшкодування шкоди заподіяної злочинцем, цивільного позову або можливої спеціальної чи розширеної конфіскації майна [4]. У КПК Латвії також не йдеться про необхідність накладення арешту на майно з метою збереження речових доказів. Зокрема, у ч. 1 ст. 361 КПК Латвії вказано, що арешт майна застосовується з метою забезпечення відшкодування процесуальних витрат та шкоди, завданої потерпілому, можливого повернення чи конфіскації майна, нажитого злочинним шляхом, або майна, пов'язаного з кримінальним правопорушенням, а також можливої конфіскації майна як додаткового стягнення у кримінальному провадженні. Арешт майна може бути накладено для забезпечення можливої заміни спеціальної конфіскації майна, а також для забезпечення повернення майна, джерелом походження якого є державні кошти, використані на розкриття кримінального правопорушення [5].

У ч. 1 ст. 142 КПК Естонії визначається мета накладення арешту на майно, але в ній також не йдеться про арешт майна з метою збереження речових доказів. У цій нормі вказано, що арешт майна застосовується з метою забезпечення цивільного позову, його конфіскації, заміни або штрафу [6]. У ч. 1 ст. 316 КПК Італії також вказано, що арешт майна застосовується з метою гарантування судових витрат або будь-якої іншої суми, належної державній скарбниці [7].

Вищенаведені положення кримінального процесуального законодавства європейських країн дозволяють стверджувати, що збереження речових доказів, за загальним правилом, не визначається метою накладення арешту на майно. Науковці також

не завжди акцентують увагу на цій меті накладення арешту на майно. Зокрема, В.М. Тertiшник стверджує, що «арешт майна – це один із заходів забезпечення кримінального провадження, суть якого полягає у тимчасовому на підставі ухвали слідчого судді позбавленні осіб, які несуть цивільно-правові обов'язки, що випливають з факту вчинення злочину, можливості користуватись, розпоряджатись чи відчужувати певне його майно з метою забезпечення можливої конфіскації майна, спеціальної конфіскації або задоволення цивільного позову» [8, с. 396].

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що накладення арешту на майно з метою збереження речових доказів не притаманне для кримінального процесуального законодавства більшості країн Європи. Арешт майна, як правило, застосовується для гарантування виконання майнових стягнень у кримінальному провадженні – відшкодування шкоди, застосування конфіскації чи спеціальної конфіскації.

Відповідно до положень КПК України арешт майна застосовується за ухвалою слідчого судді, суду, яка винесена на підставі розгляду клопотання прокурора, слідчого за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільного позивача [3].

Можливість обмеження права особи володіти, користуватися чи розпоряджатися певним майном на підставі судового рішення є міжнародно визнаним стандартом. Зокрема, відповідна правова процедура закріплена у розділі 706 КПК Франції [9] та у ч. 1 ст. 317 КПК Італії, де вказано, що рішення про накладення арешту на майно застосовується на підставі ухвали судді, що здійснює провадження, за клопотанням прокурора або цивільного позивача [7].

Варто зауважити, що в Україні відповідна правова процедура була запроваджена лише після прийняття

КПК України 2012 року. Адже відповідно до положень ч. 1 ст. 126 КПК України 1960 року рішення про накладення арешту на майно підозрюваного (обвинуваченого) приймали безпосередньо слідчий чи прокурор. На підставі судового рішення арешт накладався лише на вклади підозрюваного (обвинуваченого). Якщо в застосуванні арешту майна відпадала потреба, накладення арешту на майно скасовувалося постановою слідчого [10]. Втім, процесуальна форма, яка передбачає прийняття стороною обвинувачення рішення про обмеження конституційного права власності шляхом накладення арешту на майно, не може гарантувати законність та обґрунтованість такого рішення, а, відповідно, і реалізацію засади верховенства права.

Разом з цим, у кримінальному процесуальному законодавстві України та ряду інших європейських країн передбачена можливість накладення попереднього (невідкладного) арешту на майно на підставі постанови слідчого чи прокурора з подальшим його «узаконенням» відповідним судовим рішенням.

Так, відповідно до положень ч. 9 ст. 170 КПК України у невідкладних випадках і виключно з метою збереження речових доказів або забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину за рішенням Директора Національного антикорупційного бюро України (або його заступника), Директора Бюро економічної безпеки України (або його заступника), погодженим прокурором, може бути накладено попередній арешт на майно або кошти на рахунках фізичних або юридичних осіб у фінансових установах. Такі заходи застосовуються строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про

арешт майна. Якщо у визначений строк прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі [3].

Тобто, за загальним правилом обмеження права володіти, користуватися чи розпоряджатися певним майном має здійснюватися на підставі судового рішення. Втім, у невідкладних випадках у кримінальних провадженнях щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину рішення про арешт майна приймає сторона обвинувачення – Директор Національного антикорупційного бюро України чи Директор Бюро економічної безпеки України за погодженням із прокурором. Втім, таке обмеження права власності без судового рішення є короткостроковим. Слідчий суддя чи суд постфактум (не пізніше ніж через 48 годин) має прийняти рішення про законність арешту цього майна, інакше арешт буде вважатися скасованим, а майно підлягає поверненню.

Аналогічні процедури передбачені процесуальним законодавством інших країн. Зокрема, у ч. 3 ст. 142 КПК Естонії передбачено, що у невідкладних випадках на майно, крім майна, яке є об'єктом легалізації доходів, може бути накладено арешт без дозволу слідчого судді. При цьому, про накладення арешту на майно протягом 24 годин повідомляється слідчий суддя, який негайно вирішує питання про надання дозволу на арешт майна, або про відмову в наданні такого дозволу. У разі відмови слідчого судді у наданні дозволу, майно негайно знімається з-під арешту [6]. Аналогічне положення закріплено і в ч. 4 ст. 361 КПК Латвії, де визначено, що у невідкладних випадках, коли через звільнення майно може бути відчужене, знищене або приховане, особа, яка веде провадження, за згодою проку-

рора може накласти арешт на майно. Про накладення арешту процесуальний керівник повідомляє слідчого суддю не пізніше наступного робочого дня з наданням протоколу та інших матеріалів, що обґрунтовують необхідність і невідкладність арешту. Якщо слідчий суддя не затверджує постанову про арешт майна, арешт з майна підлягає зняттю [5].

Вищенаведене свідчить про те, що попередній (невідкладний, короткостроковий) арешт майна без судового рішення відповідає міжнародно визнаній правозастосовній практиці. Втім, рішення про законність та обґрунтованість такого арешту майна слідчий суддя має прийняти у найкоротший строк. Таке положення узгоджується із міжнародно визнаними принципами обмеження права володіння майном, зокрема принципом пропорційності, який передбачає, що має існувати розумна співмірність між застосованими засобами та переслідуваною метою, яка б забезпечила справедливий баланс між вимогами загального суспільного інтересу та інтересами відповідної окремої особи [2].

Слід також зауважити, що законодавець підходить диференційовано до визначення особи, на майно якої може накладатися арешт, залежно від мети застосування цього заходу процесуального примусу. Відповідно до положень КПК України арешт може накладатися на майно: – будь-якої фізичної або юридичної особи – за наявності достатніх підстав вважати, що майно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України (з метою забезпечення збереження речових доказів); – підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третьої особи – за наявності достатніх підстав вважати, що майно підлягатиме спеціальній конфіскації; – підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – за наявності достатніх підстав вважати, що суд може призначити покарання

у виді конфіскації майна або застосувати до юридичної особи захід кримінально-правового характеру у виді конфіскації майна; – підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, – за наявності обґрунтованого розміру цивільного позову у кримінальному провадженні; – третьої особи – якщо вона набула майно безоплатно або за ціною, вищою чи нижчою за ринкову вартість, і знала (повинна була знати), що таке майно відповідає будь-якій із ознак, передбачених пунктами 1–4 ч. 1 ст. 96-2 КК України [11, с. 262]. Подібна перелік визначення осіб, на майно яких може накладатися арешт, прослідковується і в КПК інших країн, зокрема у ст. 204 КПК Молдови.

Порядок відновлення права володіти майном, у разі безпідставного накладення арешту на майно, є важливою гарантією верховенства права під час здійснення кримінального провадження. Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 174 КПК України підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна, мають право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково [3]. Разом з цим, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 309 КПК України, рішення про арешт майна або відмова у ньому на досудовому розслідуванні може оскаржуватися в апеляційному порядку.

Аналогічна процесуальна форма визначена у законодавстві більшості країн Європи. Адже це положення є міжнародним стандартом, визнаним практикою Європейського суду з прав людини, яке передбачає, що будь-яке втручання у мирне володіння май-

ном має супроводжуватися процесуальними гарантіями, які надають обґрунтовану можливість оскарження такого втручання [2].

Варто також звернути увагу на процесуальну форму накладення арешту на майно, яка не притаманна вітчизняному кримінальному процесуальному законодавству. Зокрема, на відміну від КПК України, у КПК Молдови передбачено таку процедуру як заміна арештованого майна. Відповідно до положень ст. 210-1 КПК Молдови прокурор може винести мотивовану постанову про заміну заарештованого майна іншим майном, якщо воно не має будь-яких дефектів і перебуває у власності підозрюваного, обвинуваченого чи цивільного відповідача. Вартість заявленого до заміни майна має, щонайменше, дорівнювати вартості заарештованого майна [4]. Окрім цього законодавець Молдови більш детально регламентує процедуру оцінки майна (ст. 206 КПК), порядок виконання рішення про накладення арешту на майно (ст. 207 КПК) та визначає можливість використання арештованого майна (ст. 207-1 КПК). Зокрема, на відміну від ст. 175 КПК України, яка містить лише таке речення – «ухвала про арешт майна виконується негайно слідчим, прокурором» [3], ст. 207 КПК Молдови складається із шести частин та прописує наступні положення: представник органу кримінального переслідування вручає під розписку власнику або володільцю майна копію постанови або рішення про накладення арешту на майно та вимагає його видачі. У разі відмови добровільно виконати цю вимогу накладення арешту на майно провадиться примусово. Якщо є підстави вважати, що власник або володільць приховує майно, орган кримінального переслідування має право провести обшук. До участі у накладенні арешту на майно може бути запрошений спеціаліст-товарознавець, який визна-

чає приблизну вартість матеріальних цінностей з метою виключення випадків накладення арешту на майно, вартість якого не відповідає вартості, зазначеній у ухвалі. Власник або володільць майна, присутній при накладенні арешту на майно, має право вказати матеріальні цінності, на які можна накласти арешт у першу чергу на забезпечення суми, зазначеної в ухвалі органу кримінального переслідування або рішенні судової інстанції. Про накладення арешту на майно представник органу кримінального переслідування складає протокол, а судовий виконавець – інвентарний опис [4]. У КПК Латвії прослідковується аналогічний підхід до регламентації накладення арешту на майно. Зокрема, регламентується процесуальна форма виконання постанови про арешт майна (ст. 361), порядок визначення вартості майна, на яке накладено арешт (ст. 364), та порядок реалізації арештованого майна (ст. 364-1).

Окрім цього, у законодавстві інших можна знайти детальну регламентацію особливостей фіксування процедури накладення арешту на майно. Зокрема, у ст. 362 КПК Латвії «Протокол про арешт майна» передбачено випадки, у яких не потрібно складати протокол – якщо рішення про арешт майна призначено до виконання шляхом надіслання витягу з ухвали до державного реєстру, кооперативу, кредитної установи тощо. При складанні протоколу про накладення арешту на майно має описуватися кожен предмет, що підлягає вилученню, із зазначенням його найменування, марки, ваги, ступеня зносу, а також інших індивідуальних ознак. У разі вилучення майна в протоколі зазначається, що саме вилучено, куди і кому воно передано на зберігання. Якщо вчинено спробу приховати майно, його знищити або пошкодити, про це робиться запис у протоколі [5]. Аналогічне положення прописано і в ст. 143 КПК Естонії.

На відміну від викладеного вище, у КПК України відсутня норма, яка б визначала форму та зміст протоколу накладення арешту на майно. Вважаємо, що така детальна регламентація процесуальної форми обмеження права володіти, користуватися чи розпоряджатися певним майном має бути врахована при вдосконаленні вітчизняного інституту накладення арешту на майно.

Висновки. Вищенаведений аналіз дозволяє стверджувати, що кримінальна процесуальна форма накладення арешту на майно, визначена у КПК України, в цілому ідентична з процесуальною формою накладення арешту на майно, визначеною у законодавстві країн Європи. Разом з цим, порівняльний аналіз кримінального процесуального законодавства різних країн свідчить про необхідність удосконалення вітчизняного інституту накладення арешту на майно шляхом уточнення мети його застосування, детального регулювання процесуальної форми виконання рішення про арешт майна, визначення правил фіксації ходу та результатів накладення арешту на майно. Адже правова невизначеність законодавства України щодо обмеження цього конституційного права зумовлює неоднозначність правозастосовної практики, що викликає сумніви у правомірності застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження.

У статті здійснено порівняльно-правове дослідження законодавчих положень щодо регламентації процесуального порядку накладення арешту на майно у кримінальному процесуальному законодавстві України та різних європейських країн. Зауважується, що арешт майна є заходом забезпечення кримінального провадження, здійснення якого обмежує право особи на володіння майном, яке гарантоване статтею 1 Першого

протоколу до Європейської конвенції з прав людини та Конституціями більшості цивілізованих країн світу.

Проаналізовано кримінальні процесуальні кодекси таких європейських країн як Естонія, Латвія, Молдова, Франція, Італія та визначено належну правову процедуру накладення арешту на майно під час здійснення кримінального провадження. Проведено порівняльний аналіз регламентації: мети та підстав накладення арешту на майно; характеристики та особливостей майна, на яке може накладатися арешт; визначення осіб, на майно яких може накладатися арешт.

Встановлено, що арешт майна за загальним правилом здійснюється на підставі судового рішення чи рішення органів досудового розслідування, яке має бути погоджено слідчим суддею, судом. Винятками з цього правила можуть бути невідкладні випадки у окремих кримінальних провадженнях, коли арешт майна може здійснюватися на підставі рішення слідчого чи прокурора. Втім, у такому разі судове рішення слід отримати у найкоротший строк після накладення арешту на майно, інакше – це майно повертається володільцю. Проаналізовано процесуальний порядок відновлення права користуватися чи розпоряджатися майном у разі безпідставного накладення на нього арешту. Звертається увага на особливості арешту майна в процесуальному законодавстві різних країн, зокрема: можливість заміни арештованого майна, оцінка арештованого майна, фіксування накладення арешту на майно.

Ключові слова: накладення арешту на майно, мета арешту майна, підстави арешту майна, скасування арешту майна, ухвала суду, кримінальне провадження.

Zhyla O. Comparative analysis of regulation of seizure of property in criminal proceedings

The article contains a comparative legal study of legislative provisions on the regulation of procedure for seizure of property in the criminal procedural legislation of Ukraine and various European countries. It is noted that the seizure of property is a measure of ensuring criminal proceedings, the implementation of which limits the right of a person to own property, which is guaranteed by Article 1 of the First Protocol of the European Convention on Human Rights and the Constitutions of all civilized countries.

The criminal procedural codes of Estonia, Latvia, Moldova, France, and Italy were analysed and the due process of seizure of property during criminal proceedings was determined. A comparative analysis of the regulation of the purpose and grounds for seizure of property; characteristics and features of property that may be seized; identification of persons whose property may be seized has been carried out.

It was found out that the seizure of property is usually carried out on the basis of a court decision or a decision of the pre-trial investigation authorities, which must be agreed with the investigating judge, the court. Urgent cases may be exceptions in certain criminal proceedings when the seizure of property can be carried out on the basis of the decision of the investigator or prosecutor. However, in this case, a court decision should be obtained as soon as possible after the seizure of property, otherwise - this property is returned to the owner. The procedure for restoring the right to own property in case of an unjustified seizure of property was analysed. Attention is drawn to the peculiarities of the seizure of property in different countries, in particular: the possibility of

replacing the arrested property, the assessment of the arrested property.

Key words: seizure of property, purpose of seizure of property, grounds for seizure of property, cancellation of seizure of property, court ruling, criminal proceedings.

Література

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
2. Справа «Свіргунець проти України» (Заява № 38262/10) рішення Європейського суду з прав людини від 30 квітня 2020 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f11#Text
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
4. Кримінально-процесуальний Кодекс Республіки Молдова: прийнятий 14 березня 2003 р. № 122-XV Континент. URL: https://continentonline.com/Document/?doc_id=30397729#pos=6;-142
5. Kriminālprocesa likums. Latvijas Republikas Tiesību Akti. URL: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>
6. Code of Criminal Procedure. Riigikogu. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019#>
7. Codice di procedura penale. Testo del D.P.R. 22 settembre 1988, n. 447. Altalex. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-di-procedura-penale>
8. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. К.: Алерта, 2014. 440 с.
9. Code de procédure pénale. Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154
10. Кримінально-процесуальний кодекс України : затв. Законом УРСР від 28 груд. 1960 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>
11. Кримінальний процес : підручник / [Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін.] ; за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, М. А. Погорельцого, С. С. Чернявського. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 780 с.